

АЙТМАТОВ ЧЫҢГЫЗ ТӨРӨКУЛОВИЧ:
СЕНИ ТААНЫГАНДАР ЖАШАП ЖАТКАНДА – СЕН ТИРҮҮСҮҢ

*Мирзахидова Миясар Инамжановна – ф.и.д.,
профессор,
Кебекова Жанатхан – магистрант,
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

Аннотация: Макалада дүйнө аалымдарынын Чыңгыз Айтматовдун таланты жөнүндөгү пикирлери жөнүндө чакан ой жүгүртүлөт. Улуу жазуучунун өз чыгармачылыгы жана ар тараптуу коомдук ишмердүүлүгү менен ааламды багындырганы, анын акылмандыгы аркылуу аалам кыргыз элинин рухий дүйнөсү, анын бай маданий мурасы менен таанышууга мүмкүнчүлүк алганы жөнүндөгү ойлор айтылат.

Түйүндүү сөздөр: Чыңгыз Айтматов феномени, дүйнө акылманы, публицист, гуманист, философ, аң-сезим, ой-туюм.

АЙТМАТОВ ЧЫҢГЫЗ ТОРОКУЛОВИЧ:
ТЫ ЖИВ – ПОКА ЖИВЫ ТЕ, КТО ЗНАЕТ ТЕБЯ

*Мирзахидова Миясар Инамжановна – д.филол.
н., профессор,
Кебекова Жанатхан – магистрант,
ЖАГУ им. Б.Осмонова.*

Аннотация: В статье дан краткий обзор взглядов мировых ученых на талант Чыңгыза Айтматова. Высказываются мысли, что великий писатель своим творчеством и всесторонней общественной деятельностью покорил вселенную, и благодаря его мудрости вселенная получила возможность познакомиться с духовным миром кыргызского народа, его богатым культурным наследием.

Ключевые слова: Феномен Чыңгыза Айтматова, мировой мудрец, публицист, гуманист, философ, сознание, мысль.

АЙТМАТОВ CHYNGYZ TOROKULOVICH:
YOU ARE ALIVE - THOSE WHO KNOW YOU ARE ALIVE

*Mirzahidova Miyasar Inamzhanovna – Doctor of
Philology n., professor,
Kebekova Zhanatkhan – undergraduate,
JASU named after B. Osmonov.*

Annotation: The article provides a brief overview of the views of world scientists on the talent of Chyngyz Aitmatov. Thoughts are expressed that the great writer conquered the universe with his creativity and comprehensive social activities, and thanks to his wisdom the universe got the opportunity to get acquainted with the spiritual world of the Kyrgyz people, their rich cultural heritage.

Key words: Phenomenon of Chyngyz Aitmatov, world sage, publicist, humanist, philosopher, consciousness, thought.

Кыргыз адабиятын, жалпы эле кыргыз элин дүйнө жүзүнө тааныткан, кыргыз эл жазуучусу, коомдук жана мамлекеттик ишмер, дүйнөлүк цивилизацияга опол тоодой салымын кошкон, бүтүндөй бир улутту улуу эл катары жер жүзүнө даназалап, ааламды калем менен багындырган, кыргыз образын дүйнөлүк окурмандарга жеткирген, улуу инсан Чыңгыз Төрөкулович Айтматов көзү тирүү болгондо ушул жылы 12-декабрда 93 жашка чыкмак. Чыңгыз Төрөкуловичтин чыгармачылыгына жана элесине Кыргызстанда

гана эмес, чет мамлекеттерде да чон сый-урмат менен мамиле жасалып 2018 -жылы өткөн 90 жылдык маарекесине арналган иш-чараларда айкелдер тургузулуп, бир катар көчөлөргө, маданий жайларга ысымы ыйгарылган.

Бир гана коңшу Өзбекстанды алалы. 2018-жылы Ч. Айтматовдун 90 жылдык марекесин кеңири белгилөө максатында Өзбекстан президенти чечим чыгарган. Бул чечимде өзбек эли кадрлаган, сүйгөн Ч. Айтматовдун 90 жылдык юбилейин жогорку деңгээлде белгилөө иш-чаралары жазылган болуп, алардын катарында “Чыңгыз Айтматов жана Өзбекстан” аттуу эстелик китебин даярдоо жана публикациялоо, жазуучунун өмүр баяны жана чыгармачылыгы жөнүндө документалдуу фильм тартуу, чыгармалары негизинде жаңы спектаклдарды сахналаштыруу жана көркөм фильм сүрөткө тартуу, борбор каала – Ташкенттин борбордук көчөлөрүнүн бирине Ч.Айтматов атын берүү, Паркенттеги 33-мектепке бюстүн орнотуу, илимий конференция, симпозиумдар, Өзбек Улуттук академиялык драма театрында чыгармачылык кече, жер- жерлерде аалымдар, акын, жазуучулар катышуусунда жолугушуулар өткөрүү, пландаштырылган маракелерди кеңири жайылтуу каралып, ошол эле жылы жогорудагы саналгандардын бардыгы мыкты аткарылган.

Чыңгыз Айтматов чыгармалары 200 жакын мамлекеттерде эбегейсиз нускада басылган, дагы да басылып жатканы бардыгыбызга белгилүү.

Чыңгыз Айтматов өзүн, публицист, гуманист, философ, көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер катары көрсөтө алгандыгын чет элдик калемдештери эчак эле белгилешкен.

Жазуучу адабият тарыхында таптакыр жаңы барак ачуу менен гана чектелбестен, аны мүмкүн болушунча бийигирээк деңгээлге көтөрүп, «айтматовдук» -философиялык жана эстетикалык эриш-аркактуулуктун өзгөчө бир даражасына чейин жеткирип таштаганын талдоочулар таамай белгилеп жүрүшөт. Чыңгыз Айтматов бүткүл планетанын адамдарынын ой-мүдөө, акыл-эсинин чагылдыруучусу болуп калгандыгын да баса белгилешет. Ч.Айтматов дүйнөлүк жана улуттук маданиятты өнүктүрүүгө гуманисттик салттарды сактоого, коомдук адеп-ахлактык түркүктөрүн коргоого, саясий системаларды интеграциялоого баа жеткис салым кошкон.

Дүйнөнүн көп өлкөлөрүнүн окурмандары анын ар бир жаңы чыгармасынын пайда болушун кунт коюу менен байкап турушчу. Сынчылар Айтматовдон адамды бардык социалдык факторлор жана дүйнөлүк тарыхтын агымы менен өз ара байланышты караган, акыр-аягында акыл-эс жана жакшылык жеңип чыга тургандыгына ишенген, ар кандай көркөм системаларды чыгармачыл жактан бириктирген “контрасттардын сүрөткерин” көрүшкөн.

Тажикстандын Улуттук илимдер академиясынын академиги, тарыхчы, профессор Акбар Турсунов айткандай: "Чыңгыз Айтматов кыргыз элинин гана эмес, түрк дүйнөсүнүн да, иран дүйнөсүнүн да сыймыгы".

Француз жазуучусу Луи Араган “Жамийла” повести боюнча “Дүйнөдөгү махабат жөнүндөгү эң сонун баян”- деп атаган.

Казак элинин акын жазуучусу Мухтар Шаханов “Чыңгыз Айтматовдой инсан кайра жаралбайт. Ал бир гана кыргыз элинин эмес, бүтүндөй түрк дүйнөсүнүн улуу инсаны”-деп айткан. Белгилүү француз кинодокументалисти Пьер Фрюжье биздин даңктуу дүйнөлүк жазуучубуз жөнүндө акыйкаттуу жана таамай аныктама берген экен: "Кыргызстандын дүйнөгө берген эң мыкты белеги бул – Чыңгыз Айтматов".

Россия Илимдер Академиясынын Чыгыш таануу институнун директору, академик, тарыхчы Ростислав Рыбаковдун пикиринде: «Чыңгыз Айтматов адамдардын көңүлүн өзү аркылуу гана эмес, чыгармалары, аң-сезими, ой-туюму, акыл парасаты менен арбаган улуу адам... Улуу жазуучунун күнүмдүк турмушка, аялзатына, наристелерге кам көрүүсү, Индияны изилдеген адам катары мен үчүн өтө маанилүү жана жагымдуу. Индиялыктар

дагы Чыңгыз Айтматовду өтө жогору баалашат. Жазуучунун чыгармаларында адам жаратылышка каршы коюлбайт, тескерисинче, жаратылыштын бир бөлүгү болуп эсептелет, жаратылышты багындырбайт, багындырса да ал анын негизги милдетине кирбейт... Чыңгыз Айтматов кыргыз жана орус жергесинде гана эмес, бүткүл дүйнөгө, ааламга даң салган, жаңы жол ачкан улуу устат, улуу инсан боюнча калды».

Чыңгыз Айтматовдун досу, жазуучу Россиянын Сүрөтчүлөр Академиясынын вице-президенти Андрей Золотов минтип эскерет: "Биз үчүн Ч. Айтматов ыйык сүрөт (икона) эмес. Ал улуу жазуучу, биздин дос, биздин мугалимибиз. Бул адам биздин жашообузду кайра курган жок, анын ыргагын кайра ыктады" деп.

Немистин классикалык философиясынын ири өкүлү Людвиг Фейербахтын «Жазуучу-акындар өзүлөрү жашаган доорлордун абийири жана ар-намысы!» деп айтканы бар. Чыңгыз Айтматов азыркы доордун көркөм сөз чеберлеринин ири өкүлү жана коомдук саясий турмушка абдан активдүү аралашкан ишмер болгон. Анын калеминен жаралган прозалык, драматургиялык жана публицистикалык чыгармалар кыргыз адабиятынын өнүгүүсүнүн кийинки бийиктиктерин белгилегени талашсыз. Айтматовдун адабиятка болгон ышкысы жыйырманчы кылымдын 50-жылдарында Бишкектеги айыл чарба институтунда окуп жүргөндө эле ойгонуп, мазмуну жана формасы жагынан да айырмаланган бир канча аңгемелерди жазат.

21-кылымдын улуу жазуучусу, маданияттын сактоочусу жана гуманизмдин чечкиндүү коргоочусу болуу менен ал дүйнөлүк адабиятты арттырып, биздин мекенибиз - Кыргызстандын образын адамзаттык руханий кенчине айландырган, дүйнөдө биринчилерден болуп, маданий дөөлөттөрдү сактап калуунун, кыргыз тилинин жана өз маданиятын кайра жаратуунун зарылдыгы жөнүндө айтып чыккан.

Чыңгыз Айтматовго дүйнөлүк кадыр-барк алып келген, 60-70-жылдарда жазылган «Бетме-бет», «Жамийла», «Биринчи мугалим», «Саманчынын жолу», «Жаныбарым Гулсары», «Ак кеме», «Эрте келген турналар» аттуу повесттери болду. Кийинки мезгилде жазуучу роман жанрынын үстүндө ийгиликтүү эмгектенип, «Кылым карыткан бир күн»(1980), «Кыямат» (1986) жана «Кассандра тамгасы» (1995) аттуу чыгармаларды жарыялады. Анын чыгармачылыгына жалпылап айтканда коомдун орчундуу саясий, социалдык жана нравалык проблемаларынын курч коюлушу, интеллектуалдуулук, гумандуулук маселелердин философиялык өңүттө чечилиши, адам баласынын жан дүйнөсүн ичкериден психологиялык талдоолордон өткөрүлүшү жана жалпылоосу мүнөздүү.

Ч.Айтматовдун көп кырдуу чыгармачылыгы дүйнөлүк прозадагы жаңы багытты белгилеп, 20-кылымдын социалдык реализмине элдик даанышмандык, философиялык күч жана психологиялык тереңдик берди. Анын чыгармачылыгында улуттук калорит, азыркы учурдагы актуалдуу маселелери, адамдын руханий жана адептик маңызы, акыйкаттыкты эңсөө жана адептикти орнотууга чечкиндүүлүк, адамды абийирди, кайратмандыкты, адамгерчилүүлүктү ойготууга умтулуу өзгөчө байкалат.

Чыңгыз Айтматов айткандай: «Сени тааныгандар жашап жатканда – сен тирүүсүн» залкар жазуучу бул дүйнөдөн өтсө дагы чыгармалары, эмгектери, дүйнө элинин эсинде.

Кыргызстандын гана эмес, бүтүн дүйнөдөгү бардык мектеп, окуу жайлары, жадагалса, мекеме-ишканаларында Чыңгыз Айтматовдун туулган күнүнө карата иш-чаралар өткөрүлгөн, дагы да өткөрүлүп келе жатат. Бул салттуу түрдөгү ар жылы өткөрүлө турган иш-чарага айланган.

Ошондой эле биз иштеген Ж.Болотов атындагы № 21 орто-мектепте жыл сайын Чыңгыз Айтматовдун туулган күнүнө карата: дил баян, эссе, жат жазуулар жаздырылып, «Сени тааныгандар жашап жатканда – сен тирүүсүн» - аттуу адабий-музыкалуу кече, ачык сааттар, тарбиялык сааттар жана Ч.Айтматовдун чыгармаларынан алынган “Мыкты

калемгер” аттуу сүрөт конкурстары өткөрүлөт. Мыкты сүрөт тарткан балдарга мактоо баракчалары жана чакан белектер ыйгарылып, тарткан сүрөттөрү көргөзмөгө алынат.

Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы жаратылышты сактоо, ата-мекенди коргоо, ата-энени сыйлоо, илим - билимге умтулуу, күн сайын адам болуу идеялары ар бир адамдын жүрөгүнөн орун алганын унутпашыбыз керек.

Дүйнөдөгү бардык окурмандар анын талантына, “Айтматов феноменине” таазим этишет.

Колдонулган адабияттар:

1. Аннотированный рекоменд. указатель лит-ры / Ч. Айтматов. – Фрунзе, 1973. – 83с.
2. Буранный полустанок (И дольше века длится день) : роман / Ч. Айтматов ; послесл. Н. Потапова. – Москва : Мол. гвардия, – 304 с.
3. Плаха : романы / Ч. Айтматов. – Алма-Ата : Жалын, 1987. – 576 с.
4. Белый пароход (повести) : для ст. шк. возраста / Ч. Айтматов ; худ. Б. Лукашов. – Москва : Дет. лит., 1988. – 334с.
5. И дольше века длится день; Тавро Кассандры: романы / Ч. Айтматов. – Москва : Б.и., 1995. – 444 с.
6. Тавро Кассандры : избранные произведения / Ч. Айтматов. – Москва: ЭКСМО, 1995. – 432 с.
7. Когда падают горы ; Белый пароход: повесть, роман / Ч. Айтматов. – Москва : Дружба народов, 2008. – 288 с.
8. Жамийла : (Повестьлер) / Шынғыс Айтматов. – Нокис: Карақалпақстан, 1995. -191б.
9. Айтматов, Ш. Қызыл шалғышлы дилбарым : повесть / Шынғыс Айтматов. – Нөкис : Билим, 2015. – 144 б.
10. Чингизхоннинг оқ булуту : [қиссадан парча] / И. Ғафуров тарж. // Саодат. – 2001. – № 4. – Б. 8–15.
11. Болалигим : [қисса] / қирғиз тилидан Т. Қурбонов тарж. // Гулистон. – 2004. – № 3. – Б. 9–16.; № 4. – Б. 19–34.